

Доповідь на тематичній зустрічі «Методика Антона Макаренка» (Соціальний освітній проект «Педагогіка дитинства: нове життя «старих» методик навчання і виховання»). Педагогічний музей України. Київ. 24.02.2018.

Олександр МІХНО
директор
Педагогічного музею України

Справжній Макаренко

У педагогіці ХХ століття однією з найефективніших педагогічних систем на світовому рівні була визнана система А. Макаренка. Педагог розкрив і науково обґрунтував об'єктивні закономірності і принципи формування особистості як соціального феномена і втілював їх у практиці своєї педагогічної діяльності. Аргументовано, що А. Макаренко в своїй педагогічній практиці окреслив і навіть сформулював «основні умови помічних відносин» на 25-30 років раніше, ніж вони були відкриті і сформульовані К. Роджерсом у галузі неклінічної психотерапії (роджеріанська триада).

Ключові слова. Антон Макаренко, педагогіка, психологія, Карл Роджерс, емпатія.

Real Makarenko

In the pedagogy of the twentieth century one of the most effective pedagogical systems at the world level was recognized A. Makarenko system. The teacher disclosed and scientifically substantiated the objective laws and principles of forming a personality as a social phenomenon and embodied them in the practice of pedagogical activity. It is argued that A. Makarenko in his pedagogical practice outlined and even formulated the "basic conditions of interpersonal relations" 25-30 years earlier than they were discovered and formulated by K. Rogers in the field of non-clinical psychotherapy (Rogerian triad).

Keywords. Anton Makarenko, pedagogy, psychology, Carl Rogers, empathy.

*Я тисячу разів переконаний, що все живе і творче,
що є в нашій школі, - це дітище А.С. Макаренка
В.О. Сухомлинський*

У березні 2018 року виповнюється 130 років від дня народження Антона Семеновича Макаренка (1888-1939). Навряд чи знайдеться інший педагог, на якому б схрестилася така велика кількість протилежних поглядів з різних питань виховання, якого б так піддавали жорсткій критиці з різних боків. Спочатку він сприймався сучасниками просто як педагог-новатор, який розробив оригінальну систему виховання важких підлітків - безпритульних. Але значення і вплив його спадщини набагато ширші, а педагогічна концепція А. Макаренка стає особливо актуальною сьогодні, коли в суспільстві, як і у 20-30-х роках минулого століття, відбуваються кардинальні зміни.

Свідченням міжнародного визнання А. Макаренка стало рішення ЮНЕСКО (1988), що стосується всього чотирьох педагогів, які визначили спосіб педагогічного мислення в ХХ столітті. Це - Джон Дьюї, Георг Кершенштайнер, Марія Монтессорі та Антон Макаренко. Міжнародне бюро освіти у складі ЮНЕСКО назвало наприкінці ХХ століття 100 педагогів-філософів, які створюють «Галактику пайдейї» (The paideia galaxy), що відображає різні культури, цивілізації, епохи. Українська культура представлена іменами А. Макаренка та К. Ушинського.

Яким би не було ставлення до його спадщини, але факт залишається фактом: у педагогіці ХХ століття однією з найефективніших педагогічних систем на світовому рівні була визнана система А. Макаренка. Жодна соціальна система не давала подібного результату. Чи випадково це? Певно, що ні. І річ не лише в таланті і майстерності великого педагога. А. Макаренко розкрив і науково обґрунтував об'єктивні закономірності і принципи формування особистості як соціального феномена і блискуче втілював їх у практиці своєї педагогічної діяльності. Колонія ім. Горького (1920-1928) і комуна ім. Держинського (1928-1935) стали символами успішного подолання безпритульності, геніальним соціально-педагогічним проектом, реалізація якого вимагала від А. Макаренка воістину героїчних зусиль. Через макаренківські виховні установи пройшло близько трьох тисяч вихованців, і жоден з них не лише не повернувся на злочинний шлях, але і знайшов свій сенс життя, своє покликання. Безперечно, це стало можливим насамперед завдяки педагогічній майстерності і психологічному хисту керівника, учителя, наставника - А. Макаренка.

Відомо, що, створюючи горьківську колонію, Антон Семенович простудіював безліч педагогічних та філософських робіт у пошуках відповіді на своє головне питання: де і як можливе набуття людиною власної людяності? Для А. Макаренка було очевидним, що «людське» знаходиться не всередині індивіда, а *між*, у просторі людських взаємин, людських об'єднань, дитячо-дорослих спільнот. Колектив, як його розумів Антон Семенович - це і є реальний життєвий простір, де здійснюється становлення власне людського в людині. Справжня особистість, і навіть - індивідуальність може бути вибудована лише з матерії суспільного життя. Іншого матеріалу в руках дорослого, педагога - просто не існує, якщо не вважати такою матерією натуральну тілесність, притаманну кожному з нас. Але з тілесності можна побудувати лише тіло. А перед Макаренком стояло завдання (таке ж завдання сьогодні стоїть перед нами) виростити людину в усіх її вимірах - і тілесних, і душевних, і духовних, допомогти їй знайти своє покликання в універсумі людських зв'язків і відносин.

А. Макаренку приписують тезу: «виховання у колективі, через колектив і для колективу». Але цієї формули у нього немає, ніде він не говорить про виховання «для колективу». Таке трактування ідей А. Макаренка про колективне виховання є спрощеним і однобічним. Справді, А. Макаренко - прихильник колективного виховання. Але це лише половина правди. Його

необхідно назвати ще й переконаним прихильником гуманістичного підходу до особистості. З архівних матеріалів спадщини А. Макаренка постає цікава картина. Ніколи і ніде педагог не писав, що колектив поглинає особистість. Навпаки, він засуджував таку позицію: «От у нас, коли стануть на шлях колективного виховання, так вирішують обов'язково стежити, щоб від кожної індивідуальності залишилися різки та ніжки. Дивуюся, як це ми досі не обговорюємо питання про заборону різних там дискантів, тенорів, басів. Подумайте, таке індивідуалістичне розмаїття. А носи, а колір волосся, а вираз очей. Господи, справжній буржуазний хаос ... »

А. Макаренку приписують судження, які докорінно суперечать його переконанням. Скажімо, запевняють, ніби він сформулював принцип покійного підпорядкування вищій владі колективу. Тим самим ігноруються справжні ідеї та практика колективного виховання А. Макаренка. Адже пафос колонії ім. Горького і комуни ім. Дзержинського полягав у максимальній повазі особистості дитини. А. Макаренко найбільшою цінністю в житті вважав Людину. Ідеї та справі вдосконалення особистості педагог-письменник присвятив все своє життя. Незважаючи на це, досі сперечаються про те, як ставився А. Макаренко до особистості, чи не знеособлював він незрівнянну людську особистість, орієнтуючись у своїй роботі на колектив. А розібратися в цьому питанні так просто: треба лише уважно і вдумливо проаналізувати реальний практичний досвід Макаренка.

Безпристрасний аналіз цього унікального досвіду призводить до несподіваного і навіть парадоксального висновку: А. Макаренко своєю педагогічною практикою переконливо підтвердив широку гіпотезу одного із засновників і лідерів гуманістичної психології К. Роджерса про людські відносини ще раніше, ніж американським ученим була сформульована його «основна гіпотеза про побудову помічних відносин», або, як її ще називають, славнозвісна роджеріанська тріада. Це особлива позиція терапевта щодо свого пацієнта, що містить відповідь на основне питання: «Як я можу допомогти?». Динамічні процеси, процеси глибинної зміни особистості, на яких і базується феномен психологічної допомоги, мають відповідати трьом умовам: щирість терапевта, заснована на реальному знанні власних почуттів; безумовне, безоцінне прийняття іншого як індивіда; емпатійне розуміння переживань іншого, яке дає змогу бачити особистий досвід людини з її погляду.

К. Роджерс припустив, що відносини у психотерапії є лише одним із видів людських відносин і що одна й та ж закономірність діє у всіх видах відносин. І логічно припустити те, що, скажімо, якщо батьки у спілкуванні з дитиною створюють клімат помічних відносин, то дитина буде більш самоврядною, соціалізованою і зрілою. Тією ж мірою, якою вчитель створить цю атмосферу, учень стає активніше самонавчатися, стає більш творчим, дисциплінованим, менш тривожним, стурбованим і керованим іншими. Відповідно, позитивні зміни так само можуть статися і в такій широкій сфері соціальних відносин, як «керівник - підлеглий» і т. д.

Однак не можна не помітити, що А. Макаренко в своїй педагогічній практиці окреслив і навіть сформулював «основні умови помічних відносин» на цілих 25-30 років раніше, ніж вони були відкриті і сформульовані К. Роджерсом у галузі неклінічної психотерапії. І така проникливість А. Макаренка не може не викликати подиву.

К. Роджерс в ході своєї терапевтичної практики та досліджень в 1950-і роки, прийшовши до відкриття феномену безоцінного прийняття іншого, справедливо назвав його «культурною інновацією». З самого початку своєї педагогічної роботи на посту начальника виховно-трудової колонії А. Макаренко і його сподвижники «поставили собі твердим правилом не цікавитися минулим наших хлопців». Сам Антон Семенович чудово розумів (і це активно давали йому знати більш зрілі в ідеологічному та педагогічному плані «товариші»), що «з точки зору так званої педагогіки - це абсурд». Що слід було робити «з точки зору так званої педагогіки»? «Обов'язково розібрати по кісточках все життя хлопчика, - пояснював він у листі Горькому, - вивудити і «назвати» всі його злочинні нахили, дістатися до батька з матір'ю, коротше кажучи, вивернути навиворіт всю ту яму, в якій знаходилася і гинула дитина». А зібравши всі ці відомості, можна було «за всіма правилами науки будувати нову людину». Володіючи рідкісним даром педагогічної проникливості і, як ми зараз говоримо, емпатії, А. Макаренко у встановленні цього «твердого правила не цікавитися минулим наших хлопців» ішов від розуміння переживань вихованця, і всі ці «правила науки» він визнавав звичайною дурістю, розуміючи, до яких наслідків може призвести така педагогіка: «тривала вівісекція над живою людиною перетворить її на потворний труп». І весь педагогічний колектив завдяки педагогічній волі й інтуїції свого керівника дотримувався цього правила.

Знаний український тифлосурдопедагог І. Соколянський, який познайомився і заприятелював з А. Макаренко 1921 року в Києві, пізніше згадував: «Тонкість розуміння структури особистості вихованця не «взагалі», а в кожен даний момент була настільки разюча у А. С., що іноді на нетямущого спостерігача навівала якийсь забобон... Такі педагогічні здібності, таку педагогічну «інтуїцію» навряд чи кому вдасться спостерігати у педагогів нашої епохи ... У Макаренка цей дар провидіння структури особистості вихованця був виражений у такій мірі, як ні в кого». Сам А. Макаренко називав цю свою особливість педагогічним дотиком, розуміючи під цим уміння з першого погляду, за зовнішніми ознаками, за невловимою мімікою та жестикуляцією, за голосом, за ходом, ще за якимись найдрібнішими проявами особистості вгадувати і визначати її найважливіші риси. В комуні ім. Дзержинського був альбом, у якому в різних формах, іноді серйозно, іноді жартома, прогнозувалося майбутнє кожного вихованця, аж до професії. За спогадами вихованців комуні, з усіх прогнозів не збулося лише два, всі інші виявилися точними. Таке тонке і глибоке знання особистості вихованців не можна пояснити лише педагогічною інтуїцією і талантом А. С. Макаренка. Він докладав багато зусиль для того, щоб не лише добувати і накопичувати знання

про кожного, але й точно їх фіксувати. Відомо, що Антон Семенович мав у своєму столі картотеку на вихованців і заносив у неї конкретні факти прояву особистості, як позитивні, так і негативні. Таким чином, відомості про кожного він зберігав не лише в голові, але й на папері, намагаючись передати індивідуальність кожного, особливості мовлення, вчинки, відносини з людьми. Можливо, що спершу ця картотека була задумана як спосіб фіксації матеріалу для літературної роботи письменника, але потім вона перетворилася на цінну педагогічну скарбницю.

У таких літературних творах А. Макаренка, як «Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Книга для батьків», показано напрочуд тонкий і глибокий психологічний підхід педагога до своїх вихованців, зображено копітке і майже філігранне оброблення деталей кожної особистості. Справедливо буде сказати, що істинним результатом педагогічної діяльності А. Макаренка є не лише його статті, висловлювання, художні твори, створений ним реальний досвід, а насамперед - виховані ним люди. Коли читаєш спогади вихованців А. Макаренка, звертає на себе увагу той факт, що кожен з них був твердо переконаний: саме його Антон Семенович «бачив наскрізь». Справді, знання ним своїх учнів було дивовижним; всебічним, дієвим і цілісним. Відомо, що з-поміж вітчизняних педагогів А. Макаренко найбільше цінував К. Ушинського, який сформулював одне з найголовніших завдань педагогіки: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину різнобічно, то вона повинна спершу пізнати її всебічно». Навряд чи хтось буде заперечувати, що вивчення педагогом своєї учнів - найперше завдання вчителя, адже виховати справжню Людину можна лише всебічно знаючи її.

Раптова смерть обірвала життя А. Макаренка 1 квітня 1939 року. Його серце, в якому було стільки любові і співпереживання, розколалося, як яблуко, на дві половини. На похороні на Новодівичому цвинтарі Москви не було офіційних осіб. Чиновники від освіти наче не помітили смерті людини, яку через кілька років вони ж призначать класиком радянської педагогіки...

Такий він - справжній Макаренко, педагог зі складною і важкою долею, який у непростих соціальних умовах своєю поведінкою і невтомним творчим пошуком стверджував право на честь і гідність людини.

А. МАКАРЕНКО ПРО ВИХОВАННЯ

- Наші діти - це наша старість.
- Навчити людину бути щасливою - не можна, але виховати її так, щоб вона була щасливою, можна.
- Виховання відбувається завжди, навіть тоді, коли вас немає вдома.
- Відмовитися від ризику - означає відмовитися від творчості.
- Книги - це переплетені люди.
- Зовнішність має велике значення в житті людини, і важко уявити собі людину брудну, неохайну, щоб вона могла стежити за своїми вчинками.
- Виховання в тому і полягає, що доросле покоління передає свій досвід, свою пристрасть, свої переконання молодшому поколінню.

- Виховує все: люди, речі, явища, але передусім і найдовше - люди. З них на першому місці - батьки і педагоги.
- Любов - це найвеличніше почуття, яке взагалі творить дива, яке творить нових людей, створює найбільші людські цінності.
- Ніяка дружба неможлива без взаємної поваги.
- Жодну справу не можна добре зробити, якщо невідомо, чого хочуть досягти.
- Найважча річ - вимогливість до себе.
- Там, де вихователі не об'єднані в колектив і колектив не має єдиного плану роботи, єдиного тону, єдиного точного підходу, там не може бути ніякого виховного процесу.
- Той, хто здатен ставитися до жінки зі спрощеним безсоромним цинізмом, не заслуговує довіри як громадянин: його ставлення до спільної справи буде таким же цинічним, йому не можна вірити до кінця.
- Гарне в людині доводиться проектувати, і педагог зобов'язаний це робити.
- Людина не може жити на світі, якщо у неї немає попереду нічого радісного.